

KAZAK (KOZAK) EDEBİYATINDA TÜRK OLGUSU ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

 Sinan KIYANÇ^a

Öz

Bu araştırma, Kazak edebiyatında “Türk” olgusunu ele almaktadır. Burada “Türk” kavramı, esas olarak Osmanlı Devleti’ni temsil etmektedir. İncelenen Kazaklar ise tarihsel bağlamda “Rus Kazakları” olarak bilinen topluluktur. “Kazak” adı, Rusya’da kural tanımaz, başıbozuk ve kaçak gibi anlamlara gelmektedir. Fatih Sultan Mehmet’in 1475 yılında Azak Kalesi’ni fethetmesiyle birlikte, Kazaklar ilk kez Osmanlılarla temas kurmuşlardır. Bu temas sonrasında Kazaklar, uzun yıllar boyunca Osmanlı Devleti için ciddi bir tehdit unsuru hâline gelmiştir. 17. yüzyılda savunmadan taarruza geçen Kazaklar, Karadeniz kıyısındaki Osmanlı yerleşimlerine saldırılar düzenlemiş, hatta İstanbul’u dahi hedef almışlardır. Bununla birlikte, Karadeniz açısından stratejik bir konuma sahip olan Azak Kalesi’ni de işgal etmişlerdir. Ancak Osmanlı Devleti’nin aldığı karşı tedbirler neticesinde bu saldırılar etkisini yitirmiştir. Rusya’nın Kazakları himayesi altına alma girişimi, Kazakların Osmanlı Devleti ile ilişkilerinde yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Rusya’ya karşı geliştirdikleri direnç ve bu süreçte baş gösteren isyanlar, Kazakların Osmanlı Devleti’ne yakınlaşmalarını sağlamış; bazı Kazak topluluklarının Osmanlı himayesine girmeleriyle sonuçlanmıştır.

Kazak edebiyatı, bu tarihsel sürece paralel olarak şekillenmiştir. Bu bağlamda, araştırmada “Kazak edebiyatı” kavramı hem Kazakların sözlü anlatım geleneği olan “Dumalar” (Дюма) hem de Kazaklar hakkında kaleme alınmış yazılı metinleri içermektedir. Sözlü anlatıların bu metinlerde belirleyici bir yer tutması, onları araştırmada temel kaynak olarak ele alma gerekliliğini doğurmuştur. Araştırma kapsamında Kazak edebiyatında Türk imgesi; “dost”, “düşman” ve “kültürel unsur” olmak üzere üç tematik başlık altında incelenmektedir. Bu temalar, Kazakların Türklerle yürüttüğü mücadeleleri, bir kısmının Osmanlı himayesine girmesini ve uzun süreli ilişkiler neticesinde ortaya çıkan kültürel etkileşimlerin edebi yansımalarını ortaya koymaktadır. Araştırmada, Kazak edebiyatında Türklerin önemli bir yere sahip olduğu; özellikle kahramanlık anlatılarında Türklerle yaşanan mücadelelere geniş biçimde yer verildiği ve bu mücadelelerin, Türk halkına duyulan derin bir saygı çerçevesinde ele alındığı ileri sürülmektedir. Bu doğrultuda, içerik ve metin analizi yöntemleri kullanılarak Kazak edebiyatında Türk olgusunun yeri ve temsili incelenmekte; böylece Kazak edebiyatının yapısal ve tematik özelliklerinin daha kapsamlı bir biçimde anlaşılması amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Rus edebiyatı, Kazak, Türk, Osmanlı, Nekrasov.

^a Dr, Bağımsız Araştırmacı, Muğla/Türkiye, sinankiyanc@gmail.com

AN EVALUATION OF THE TURKISH ELEMENT IN KAZAKH (COSSACK) LITERATURE

Abstract

This study examines the concept of the “Turk” in Kazakh literature. In this context, the term “Turk” primarily refers to the Ottoman Empire. The Kazakhs under investigation are the communities historically known as the “Russian Cossacks.” The term “Cossack” in Russian connotes meanings such as lawless, unruly, or fugitive. The Cossacks first came into contact with the Turks following the conquest of the Azov Fortress by Sultan Mehmed II, also known as Mehmed the Conqueror, in 1475. Thereafter, the Cossacks emerged as a significant threat to the Ottoman Empire for many years. By the 17th century, they had transitioned from a defensive to an offensive stance, raiding Ottoman settlements along the Black Sea coast and even targeting Istanbul. They also seized control of the strategically vital Azov Fortress. However, these assaults lost their effectiveness as the Ottoman Empire implemented countermeasures. Russia’s attempts to bring the Cossacks under its protection marked a turning point in Cossack–Ottoman relations. Their resistance to Russian domination and the ensuing uprisings led some Cossack groups to draw closer to the Ottoman Empire, with certain factions eventually entering Ottoman protection following the suppression of the revolts.

Kazakh literature developed in parallel with these historical developments. In this study, “Kazakh literature” refers both to the oral traditions of the Cossacks, known as “Dumas” (Дюма), and to written works concerning them. The prominent role of oral narratives in these texts necessitates their inclusion as primary sources in this research. Within this framework, the image of the Turk in Kazakh literature is analyzed under three thematic categories: “ally,” “enemy,” and “cultural element.” These categories reveal the Cossacks’ conflicts with the Turks, their partial alignment under Ottoman rule, and the cultural exchanges that emerged from prolonged interaction. The study argues that Turks occupy a significant place in Kazakh literature, especially in heroic narratives where encounters with Turks are depicted extensively and within a framework of profound respect. Using content and textual analysis methods, the research aims to reveal the representation and role of the Turk in Kazakh literature, thereby contributing to a deeper understanding of its structural and thematic features.

Keywords: Russian literature, Cossack, Turk, Ottoman, Nekrasov.

ОЦЕНКА ТУРЕЦКОГО ФЕНОМЕНА В КАЗАЧЬЕЙ (КОЗАЧЬЕЙ) ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация

В данном исследовании рассматривается образ «турка» в казачьей литературе. В данном контексте под понятием «турок» подразумевается, прежде всего, Османская империя. Объектом исследования являются казаки — общности, исторически известные как «русские казаки». Само слово «казак» в русском языке изначально означало вольного человека, беглеца, нарушителя порядка. Первое знакомство казаков с турками произошло после захвата Азовской крепости султаном Мехмедом II Завоевателем в 1475 году. С этого момента казаки стали представлять собой серьезную угрозу для Османской империи. В XVII веке они перешли от обороны к наступательным действиям, начали грабежи османских поселений на побережье Чёрного моря и даже совершали набеги на прибрежные районы вблизи Стамбул. Кроме того, они захватили

Azovskuyu krepость, imеyущую стратегическое значение для региона. Однако с принятием необходимых мер со стороны Османской империи эти нападения утратили свою эффективность. Попытки России взять казаков под своё покровительство привели к новому этапу в отношениях между казаками и Османской империей. Сопротивление казаков российской власти и последовавшие за ним восстания способствовали сближению некоторых казачьих групп с Османской империей, часть которых впоследствии перешла под её покровительство после подавления мятежей.

Казачья литература развивалась параллельно с этими историческими процессами. В рамках настоящего исследования под казачьей литературой подразумеваются как устные предания казаков, известные под названием «Дюмы» (Дюма), так и письменные произведения, посвящённые им. Важное место устных рассказов в этих текстах обуславливает их использование в качестве основных источников. В исследовании образ турка в казачьей литературе рассматривается в трёх тематических аспектах: как «союзник», «враг» и «культурный элемент». Эти категории раскрывают военные столкновения казаков с турками, частичное принятие османского покровительства и культурные взаимодействия, сложившиеся в результате длительных отношений. Настоящая работа утверждает, что турки занимают значительное место в казачьей литературе; в героических повествованиях особое внимание уделяется сражениям с турками, которые часто изображаются в духе глубокого уважения. Посредством методов контент-анализа и анализа текста исследуется место и представление турецкого образа в казачьей литературе, что, в свою очередь, способствует более глубокому пониманию её структурных и тематических особенностей.

Ключевые слова: Русская литература, Казак, Турок, Османская, Некрасов.

Giriş

Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Kazaklar, Rusça başıbozuk, kaçak, kural tanımaz vb. anlamında kullanılan Kazak (Kozak, Kosak, Cossack, Kossak, Казакі) kelimesinden gelmektedir. Bu topluluğun kökeni hakkında tartışmalar devam etmekte, kimi araştırmacılar Türk ve Tatar kökenli bir topluluk olduğunu iddia etmektedir.¹ Kazak kavramı irksal bir yapıdan daha çok bir yaşam biçimini tanımlamaktadır. Arnold J. Toynbee'ye göre İskandinavyalı bir topluluk olan Kazaklar, Tatarlardan at binmeyi, Prizyalılardan (Frizler) gemi yapımını ve denizciliği, Franklardan süvari savaşını öğrenmişlerdir.² D. İ. Yavornitskiy Kazak kelimesi menşeyinden yola çıkarak bu kelimenin doğu menşeyli olduğunu ve *aksak*, *arak*, *bayrak*, *buzak*, *burçak* gibi anlamlara geldiğini belirtmekte ve kelimenin kullanımı için de Türk-Tatar halkı ile temas sonrasında kullanıldığına dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra Rus Knyazlığı (prenslığı) dönemine ait vakayinamelerdeki bilgilere göre ilk Kazak müfrezeleri Türk-Tatar halkındandır.³ Kazaklar, genel olarak yaşadıkları bölgelere ve zaman zaman liderlerine göre adlandırılmıştır. Bu nedenle kaynaklarda farklı isimler de görülmektedir. Araştırmaya

¹ Hanife Erdoğan, "Kozaklar: Milli Kimlik ve Sosyo-Kültürel Yaşam," *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 32 (2020): 1426–1440.

² Arnold Toynbee, *Tarih Bilinci*, çev. Jane Caplan (İstanbul: Bates, 1978), 396.

³ Telman Caferov, *XV. –XVII. Yüzyıl Rus Edebiyatında Türkler*, çev. Dr. Nagit Abdullayev (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2010), 51.

konu edilen Kazaklar, Don Kazakları (bunlardan isyan edenlere Nekrasov Kazakları), Zaporog (Osmanlı arşivlerinde Zaporoh diye geçmektedir) Kazakları ve Terek Kazaklarıdır. Araştırmada gerektiğinde bu isimlere yer verilmektedir.

Kazaklar her ne kadar kültürel farklılıklar olsa da kendilerini Çarlık Rusya'ya bağlı hissetmişlerdir. Bu aidiyet siyasi gelişmeler karşısında kimi zaman dini ayrışmalar, kimi zaman da isyanlar ile bozulmuş, çatışmaya dönüşmüş olsa da devam etmiştir. Ancak bu aidiyette en temel unsur dini bağlılıktır. Kazakların toplumsal şekillenmesinde Ortodoksluk büyük önem tutmaktadır. Bunun bir göstergesi olarak Kazaklar, Katolik oldukları için Lehlere, Müslüman (büslüman) oldukları için de Türklere düşmanlık gütmüşlerdir. Türkler ile düşmanlığın temeli Osmanlı Devleti'nin 1475 yılında Azak (Azov) Kalesi'ni fethi öncesine, İstanbul'un fethine dayanmaktadır. Fatih Sultan Mehmet'in 1453 yılında İstanbul'u fethetmesi, Rus edebiyatında önemli bir yere sahip olan ve ilk düz yazılardan kabul edilen Nestor İskender tarafından kaleme alınan *İstanbul'un 1453 Yılındaki Fethi Hakkındaki Hikaye'sinde* (Повесть о взятии Царьграда турками в 1453 году) kendini göstermektedir.⁴ Ortodoks Rusya tabi gördüğü ve kutsal kabul ettiği Bizans İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'un Türkler tarafından işgali üzerine, kendini *Üçüncü Roma* ilan etmiş ve İstanbul'un bir gün mutlaka Ruslar tarafından işgal edileceği amacını benimsemiştir. Bu amacın benimsenmesinde ve yaygınlaşmasında kiliselerin büyük önemi bulunmaktadır. Bu amaç Rusya tarafında olduğu gibi Kazaklar arasında da kabul görmüştür.⁵

Kazaklar, Osmanlı Devleti'nin 1475'te Karadeniz'in kuzeyi için stratejik önemi olan Azak (Azov) Kalesi'ni fethetmesi üzerine Türkler ile tanışmışlardır. Dikkat çekici olan husus, Osmanlı Devleti'nden söz edilirken doğrudan Türk ifadesinin kullanılması ve bununla birlikte Müslüman kimliğin özellikle vurgulanmış olmasıdır. Türk kavramı Osmanlı Devleti'ni karşılarken, Tatarlara da kendi isimleri ile hitap etmişlerdir. Osmanlı ibaresi çok nadir görülmektedir. Türk düşmanlığı dini boyutun yanı sıra askeri bir çekişmeye de sahne olmuştur. Azak Kalesi'nin fethi ile birlikte Osmanlı Devleti'nin bu topraklarda güvenliğinin en büyük tehdidi uzun süre Kazaklar olmuştur. Osmanlı Devleti ile Kazaklar etkin bir mücadeleye girmişlerdir. Böylece Kazaklar, Osmanlı ordusu ile tanışmışlardır. Kazak anlatılarında Osmanlı ordusunun gücüne özellikle dikkat çekilmekte, böylesine kudretli bir orduya karşı elde edilen en küçük askeri başarı dahi büyük bir önem ve övgüyle anılmaktadır. Bu mücadele 17. yüzyılda başka bir safhaya ulaşmış ve Kazak tehdidi en üst seviyeye çıkmıştır. Kazaklar, savunma hattından çıkıp saldırıya geçmiş ve Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'deki kentlerini yağmalamıştır. 1614

⁴ Nestor İskender, *Rus Yıllıklarına Göre Nestor İskender'in Gözünden İstanbul'un Fethi XVI-XVII. Yüzyıllar*, yay. haz. Emine İnanır (İstanbul: Timaş, 2023).

⁵ Üçüncü Roma Tezi, Bizans İmparatorluğu'nun 1453 yılında Osmanlılar tarafından yıkılmasının ardından, Moskova'nın Ortodoks Hristiyanlığın yeni koruyucusu olarak görüldüğü bir düşünce sistemidir. Bu görüşe göre, Roma İmparatorluğu birinci, Bizans ise ikinci Roma kabul edilmekte; Moskova ise "üçüncü ve son Roma" olarak konumlandırılmaktadır. Bu anlayış, özellikle 16. yüzyılda Rus Çarı III. Vasili döneminde kilise çevrelerinde şekillenmiş ve Rusya'nın evrensel bir Ortodoks liderlik misyonu üstlenmesini meşrulaştırmak için kullanılmıştır. Böylece Rus Çarlığı, dini meşruiyetini bu tarihsel miras üzerinden inşa etmeye çalışmıştır. Caferov, *XV.-XVII. Yüzyıl Rus Edebiyatında Türkler*, 41; Gamze Öksüz & Fatih Yapıcı, *İstanbul Çar Şehrinin Hikayesi: Şehrin Kurtuluşu ve 1453 Yılında Türkler Tarafından Alınışı* (İstanbul: Heyamola, 2014); N. V. Sinicjna, *Tretiy Rim istoki i ävolüciq russkoy srednevekovoy koncepcii (XV-XVI vv.)* (Moskva: Indrik, 1998).

yılında Sinop'a düzenlenen saldırı İstanbul'da derin bir etki yaratmış ve Sadrazam Nasuh Paşa'nın idamına neden olmuştur.⁶ Osmanlı Devleti'nin Karadeniz kıyılarındaki kentlerini (İstanbul dahil) yağmalamalarının yanı sıra 1637'de Azak Kalesi'ni de işgal etmişlerdir. Osmanlı Devleti kaleyi uzun yıllar sürecek bir kuşatmaya almıştır. Osmanlı ordusunun kuşatması karşısında çaresiz kalan ve Ruslardan umdukları desteği bulamayan Kazaklar 1642 yılında kaleyi tahrip ederek buradan ayrılmışlardır.⁷ Kazakların, Osmanlı Devleti ile mücadele süreci Ruslara karşı isyanları sekteye uğratmıştır. Osmanlı Devleti, Kazakların kendi himayelerine girmeleri durumunda onlara çeşitli ayrıcalıklar vaat etmiştir. Ruslara karşı girişilen isyanların şiddetle bastırılması üzerine Kazakların bir kısmı Osmanlı Devleti'nin himayesine sığınmış; Osmanlı yönetimi ise bu gruplara, vaat edilen özgürlükleri tanımış ve belirli imtiyazlar sağlamıştır.

Kazakların kural tanımaz yaşamları ve isyanları Rusya'nın dünyaca ünlü yazarlarının da ilgisini çekmiş ve birçoğu söz konusu topluluk hakkında önemli eserler vermişlerdir. Kazak sözlü edebiyatının (duma-ballad) izlerini taşıyan Nikolay Vasiyevič Gogol'un *Mirgorod Öyküleri* (Миргород) arasında yer alan *Taras Bulba* (Тарас Бульба), Aleksandr Puşkin'in *Yüzbaşı'nın Kızı* (Капитанская дочка) ve *Pugaçev İsyanı Tarihi*⁸ (Истории Пугачёва), Lev Tolstoy'un *Kazaklar* (казаки), Mihail Şolohov'un *Ve Durgun Akardı Don* (Тихий Дон) isimli eserler araştırmada ele alınmaktadır. Araştırmada ele alınan eserlerin seçilmesinde, yalnızca içeriksel etkileri değil, aynı zamanda yazarlarının Kazak halkıyla kurdukları yakın ilişkiler ve Kazak edebiyatına duydukları ilgi de belirleyici olmuştur. Bu bağlamda değerlendirilen önemli eserlerin yanı sıra, araştırmada derinlemesine incelenen ve Kazak edebiyatının en önemli ürünlerinden biri olan дума (dumy-ballad) türündeki lirik-epik kahramanlık şiirleri ile türküleri de öne çıkmaktadır. Sözlü gelenekle günümüze ulaşan bu metinler, günümüzde de topluluk içinde söylenmeye devam edilmekte ve kültürel hafızada canlılığını korumaktadır. Araştırmalarda dumalar, Ukrayna Halk Türküleri olarak verilmektedir. Dumalar üzerine yaptığımız incelemede 16. yüzyılda ortaya çıkan bu lirik şiirlerin birçoğunda Türkler ile mücadele yer almaktadır.⁹ Azak Kalesi'nin fethi-işgali, Türkler ile Don Nehri ve kıyılarındaki mücadelelerin yanı sıra Karadeniz'de verilen mücadele geniş yer tutmaktadır. Dumalarda Trabzon, Kefe Kırım bölgesindeki Feodosya şehrinin eski adı olan Kozlov ve İstanbul sık sık geçmektedir. Bu yerleşimlerin geniş yer tutmasının temel nedeni, söz konusu kentlerin ilgili dönemde Karadeniz havzasında önemli köle ticareti merkezleri olmalarıdır.

Dumaların konu edindiği olaylar ikiye ayrılmaktadır; bunlardan ilk kısmı genel olarak Türkler ile olan mücadeleyi içermektedir. İkinci kısmı ise tarihlerindeki diğer mücadeleleri ele almaktadır. Kazaklarda kahramanlık olgusunun ortaya çıkmasında Türk düşmanlığı ve bu düşmanlığa duyulan saygının önemli bir rolü vardır. Türklerle

⁶ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi II*, yay. haz. Bekir Sıtkı Baykal (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1982).

⁷ Sinan Yüksel, "Don Kazaklarının Azak'ı İşgalleri (1637-1642)," *Tarih Araştırmaları Dergisi* 30/49 (2011): 205-218.

⁸ Pugaçev, Pugaçov şeklinde iki farklı kullanım bulunmaktadır. Araştırmada Puşkin'in eserini belirtirken Pugaçev şeklinde yer verirken, diğer kısımlarda Pugaçov şeklinde kullanılmaktadır.

⁹ Rusların ilk destanı "İgor Bölüğü Destanı" Kiev Rusya'sı edebiyatının bir ürünüdür. Bu destanda Türklerle (Kuman Türkleri) mücadeleye yer verirken Türkçe sözler ve Türk tarihi açısından kıymetli bilgiler yer almaktadır. Araştırma Kazaklar konusu ile sınırlı olduğundan destanın detayına yer verilmemiştir. Detaylı bilgi için bakınız: Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye kadar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2023); Muallâ Uydu Yücel, "Kuman Kıpçakların Tarihinde İgor Destanı'nın Yeri ve Önemi," *Bellefen* 70/258 (2006): 523-560.

savaşlarda başarı kazanmak, onların esaretinden kurtulmak, onları zor durumda bırakmayı konu alan birçok дума bulunmaktadır. Дума türüne ait eserlerin sayıca fazlalığı nedeniyle, araştırmada kapsamın belirli sınırlarla çizilmesi gerekliliği doğmuş ve bu doğrultuda yalnızca temsil gücü yüksek bazı örnekler ele alınabilmektedir. Araştırmada bu konuda yer alan metinlerin ilk hallerine sadık kalınarak örnekler üzerinden Türk olgusu başlıklar altında verilmektedir.¹⁰ Dumalar üzerine Türk olgusu hakkında Türkçe bir araştırma bulunmamaktadır. Nadiia Senchylo Tatlılıoğlu ve diğerlerinin kaleme aldığı “16.-20. Yüzyıllar Arasında Ukrayna-Türk Edebiyatı İlişkileri” (Ukrainian-Turkish Literature Relations Between The 16th- 20th Centuries) başlıklı makalede de bir başlık altında bu konuya değinilmiş ve dumalardaki Türk olgusuna kısaca yer verilmiştir.¹¹ Bu bağlamda, konunun derinlemesine incelenmesi ve somut örneklerle kapsamlı bir şekilde analiz edilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Bu araştırmada dumalar hakkında kaynaklardan karşılaştırmalı olarak faydalanılmıştır. Şiir ve türkülerin kahramanları, tarihsel perspektifi, gerçekliği gibi unsurlar irdelenmiştir. Araştırma, Ukrayna SSC Bilimler Akademisi Sanat Tarihi, Folklor ve Etnografya Enstitüsü tarafından yayımlanan *Ukrayna Halk Şiirleri ve Tarihi Şarkılar* (Українські Народні Думи Та Історичні Пісні) adlı eser başta olmak üzere, George Tarnawsky ve Patricia Kilina tarafından İngilizceye çevrilen *Ukrainian Duma* ile Humphrey Kowalsky'nin derlediği *Ukrainian Folk Songs* adlı çalışmalarda yer alan дума örnekleriyle sınırlandırılmıştır. Bunun yanı sıra, Kazak isyanları ve göç hareketlerine ilişkin önemli ayrıntılar içeren Omeljan Pritsak'ın Türkiye'den göç edenler ile günümüzde Ukrayna'da yaşayan Nekrasov Kazaklarına dair sözlü edebiyat araştırmaları da çalışmanın kapsamına dâhil edilmiştir. Ukrayna SSR Bilim Akademisi Sanat Tarihi eserinde halk şiirleri, tarihlerine göre sınıflandırılmış buna göre dumaların başlangıcı “15 ve 17. Yüzyıl İlk Yarısında Yabancı Köleleştirmeye ve Feodal-Serf Baskısına Karşı Mücadele” (Боротьба проти іноземного поневолення та феодално-кріпосницького гніту в XV — першій половині XVII століття) bölüm başlığı altında verilmiştir. Burada yer alan dumaların büyük kısmı Türkler ile mücadeleye dayanmaktadır. Bu durum Kazak halk şiiri ve türkülerinin bu mücadelelerin bir sonucu olarak çıktığı sonucunu göstermektedir. Diğer bölümlerde Osmanlı Devleti'nin bölgedeki varlığının zayıflamasına paralel olarak Türk olgusu nadir olarak görülmektedir.

Araştırmanın tezi üç ana başlık altında ele alınmaktadır. “Düşman” başlığı altında, Kazak tarihindeki kahramanlık anlatıları çerçevesinde vurgulanan Türk olgusu incelenmektedir. Bu olgu, tarihsel çatışmalara dayanan bir zeminde değerlendirilmekte ve ilgili edebi eserler ışığında analiz edilmektedir. “Dost” başlığı ise, Ruslara karşı gerçekleştirilen isyanların ardından Osmanlı Devleti'ne sığınan Kazakların göç ve direniş süreçlerinin edebiyata yansımalarına odaklanmaktadır. Bu bölümde, söz konusu isyanlar ve göç hareketlerinin edebi temsilleri detaylı şekilde ele alınmaktadır. Son olarak, “Kültür”

¹⁰ Petro Odarchenko, “Duma,” *Encyclopedia of Ukraine* (1984), erişim 05.07.2024, <https://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CD%5CU%5CDuma.htm>.

¹¹ Nadiia Senchylo-Tatlılıoğlu, vd. “Ukrainian-turkish literature relations between the 16th–20th Centuries. Amazonia Investiga,” *Amazonia Investiga* 12/62 (2023): 118.

başlığı altında, her iki tematik çerçevenin ötesine geçen, Kazak edebiyatında yer alan kültürel ve dilsel unsurlar değerlendirilmektedir.

1) Düşman

W. P. Cresson, *Kazaklar, Tarihleri ve Ülkeleri* (The Cossacks Their History and Country) isimli kitabının hemen girişinde Kazak tarihinin yazılmasında Rusya ve Polonya tarihinin yanı sıra Türk (Osmanlı) tarihinin kaynak olduğunu vurgulamaktadır. Bu şüphesiz Kazakların Türkler ile derin bir ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir.¹² Nikolay Vasilyeviç Gogol, Taras Bulba adlı eserinin hemen başında, Taras Bulba'nın oğulları Ostap ve Andriy'e hitaben yaptığı konuşmada düşman olarak Müslümanları (busurmanlar), Tatarları, Lehleri ve Türkleri sıralamaktadır. Bu ifade, Cresson'un tespitlerini doğrular niteliktedir.¹³

Ünlü dumalardan biri olan Ivan Bohuslavets, Kozliv kasabasında uzun süredir esaret altında tutulan Zaporog Kazaklarının kurtarılması için gösterdiği çabayı konu edinir. Dumalarda adı sıkça geçen Alkan Paşa'nın (kim olduğu bilinmemektedir) eşi, Ivan Bohuslavets'e Müslüman olmayı ve kendisiyle evlenmeyi kabul etmesi hâlinde Kazak esirlerinin serbest bırakılacağını vaat eder. Zaporog Kazaklarının önde gelen atamanlarından biri olan Bohuslavets, yedi yüz Kazak esirinin özgürlüğü karşılığında bu teklifi kabul eder. Ancak bu anlaşmanın bir şartı vardır: Geçmişteki Hristiyan kimliğinin alay konusu edilmemesi. Ne var ki, bir gece bu denge bozulur ve Alkan Paşa'nın eşi, Bohuslavets'in (Hristiyan) geçmişiyile alay eder. Bu durumdan derin bir şekilde incinen Bohuslavets, ertesi gün bir tekneye binerek Kazaklara katılır. Ardından, intikam duygusuyla harekete geçen Kazaklar, Bohuslavets önderliğinde bir gece vakti Kozliv kasabasına saldırır ve kasaba halkını kılıçtan geçirir.¹⁴

Ivan Bahuslavets'in hikayesine benzer bir başka hikâye ise Nikolay Vasilyeviç Gogol'a Taras Bulba'nın yazımında ilham kaynağı olan Soçi Zaporog Kazakları Atamanı Samiilo (Samiylo) Kishka (Самойло Кишка) hakkındadır.¹⁵ Bu dumada Samiilo Kishka'nın Türklerle mücadelesi ve sonrasında onların eline esir düşmesini, yirmi beş yıllık bu esaret sonrasında yeniçerileri ve Trabzon Prensi Alkan (Alkane) Paşa ile bir gece onu sabaha kadar içirip sonrasında onu ve beraberindeki yeniçeri öldürmesini anlatmaktadır. Diğer birçok dumada olduğu gibi burada da Türklere karşı kurnazca bir hareket ile onları kandırıldığı, Türklerin Kazakların dinleri ile dalga geçtiğini ve buna karşı savaştıkları olgusu hakimdir.¹⁶

Türklerle savaşmak aynı zamanda bir kahramanlık sergilemek için fırsat olarak kabul edilmektedir. Kazak edebiyatında da Ruslarla savaşmak bu açıdan dikkat çekici bir onura sahiptir. Bu durum Aleksandır Puşkin'de de görülmektedir. Puşkin eserindeki bir sahnede, Pugaçov bir saldırıda Vasilisa Yegorovna isimli bir Rus kadının kocasını

¹² William Penn Cresson, *The Cossacks Their History and Country* (Boston:The Plimpton, 2010), V.

¹³ Nikolay Vasilyeviç Gogol, *Taras Bulba*, çev. Belkıs Korkmaz (İstanbul: Can, 2013), 13.

¹⁴ George Tarnawsky, & Patricia Kilina, *Ukrainian Dmy* (Harvard: Canadian Institute of Ukrainian Studies and Harvard Ukrainian Research Institute, 1979), 31-33.

¹⁵ Gogol, *Taras Bulba*, 18.

¹⁶ Tarnawsky & Kilina, *Ukrainian Dmy*, 31-33; P. D. Pavliy, M. S. Rodina, & M. P. Stel'max, *Ukrains'ki narodni dumi ta istorichni pisni* (Kiiiv: Akademiç nauk Ukraïns'koï Institut mistectvoznavstva, fol'kloru ta etnografii Vidavnictvo Akademii nauk Ukraïns'koï RSR, 1955), 39-48.

daracağına cansız bedenini görünce “Ne Prusya süngüleri, ne Türk kurşunları kılına dokunamamıştı senin şerefli savaşlarda değil de, bir hapisane kaçkınının elinde mi ölecektin!” sözlerine yer vermesi kahramanlık hikayelerinde Türklerle savaşmak, onlara karşı kılıç sallamak önemli olduğunun bir başka kanıtıydı¹⁷ Türklerle savaşmak kahramanlıklarının bir parçası olmasına karşın ağır bedelleri de vardı. Gogol’un eserinde belirtildiği üzere, Tolopan’ın asıldığını, Koloper’in (Kırım Hanı II. Gazi Giray tarafından yaptırılan) Gazi Kirman’da derisinin yüzüldüğünü, Kisilop’un başının bir fıçıya tuzlanarak İstanbul’a gönderildiğini duymuştur; bu ifadeler, mücadelenin ne denli şiddetli olduğunu gözler önüne sermektedir.¹⁸

Kazaklar açısından Türklerle yapılan savaşların gerekçesi yalnızca toprak kazanımı ya da kaybı değil, aynı zamanda dini bir temele de dayanmaktaydı. Ortodoks inancına sahip olan Kazaklar, Müslüman Türkleri kendi dini inançları açısından bir tehdit olarak görmüş ve bu durum, çatışmaların önemli nedenlerinden biri olarak değerlendirilmiştir.¹⁹ Bu düşmanlık ve Ortodoksluğun Müslümanlara karşı bir koruyucu kimliğe bürünmesi, Osmanlı Devleti’nin İstanbul’u fethetmesinden sonra gelişmiştir. Fatih Sultan Mehmet’in Bizans İmparatorluğu’nu yıkması Rusya’da büyük etki etmiştir. Ortodoksluğun koruyucusu Bizans İmparatorluğu’nun yıkılması sonrasında Rusya kendini Üçüncü Roma olarak adlandırmıştır. Roma mirası üzerinde Rus kilisesi tarafından sıkı sıkıya benimsenen ve Ortodoksların yeni koruyuculuğu görevi beraberinde siyasi destek de bulmuştur. Kısa sürede Rusya bu tez üzerinden kendini yeniden konumlandırmıştır.²⁰ Bu tez en çok kiliseler tarafından benimsenmiştir. Bu söylev temelinde Bizans İmparatorluğu’nun yıkılması nedeniyle tehdit olarak görülen Müslüman ve Osmanlı karşıtlığını da getirmiştir.²¹ Bu karşıtlığa karşın Rusya’da Fatih Sultan Mehmet’e karşı derin bir saygı da duyulmuştur.²²

İstanbul’un fethinden kısa süre sonra Osmanlı Devleti bu kez hedefini Karadeniz’in kuzeyine çevirmiş ve bu toprakların fethini gerçekleştirmeye başlamıştı. Stratejik bir nokta olan ve Kazakların Karadeniz’e çıkmalarını engelleyen Azak Kalesi’nin Osmanlı Devleti tarafından fethi aynı zamanda yıllar sürecek bir Kazak-Türk çatışmasının da başlangıcıdır. Bunun üzerine daha 16. yüzyıldan itibaren Kazaklar tarafından Azak Kalesi tehdit edilmeye başlanmıştır. Osmanlı Devleti’nin bölgedeki savunma noktası olan Azak Kalesi üzerinden düşman olgusunun başladığını görmekteyiz.²³

Azak Kalesi 1637 yılında Don Kazakları tarafından işgal edilmiştir. Osmanlı Devleti bu işgal sonrasında yıllar sürecek olan Azak Kalesi kuşatması ile Don Kazakları edebiyatında geniş yer tutan eserlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Azak Kalesi’nin ele geçirilmesi, Azak Kalesi kuşatmasında gösterilen dirayet birçok kahramanlık hikayesine konu olmuştur. Osmanlı Devleti’nin kuşatması karşısında fazla dayanamayan

¹⁷ Aleksandr Pushkin, *The Captain Daughter* (New York: George Munro, 1883), 53.

¹⁸ Gogol, *Taras Bulba*, 36.

¹⁹ Gogol, *Taras Bulba*, 18.

²⁰ Anton V. Kartashev, *Ocherki po istorii Russkoi Tserkvi* (Moscow: Terra, 1993), 429.

²¹ Caferov, *XV-XVII. Yüzyıl Rus Edebiyatında Türkler*, 2-3.

²² Altan Aykut, “Ivan Peresvetov ve ‘Sultan Mehmed Menkıbesi,’” *Bellekten* 46/184 (1982): 865.

²³ Yüksel, “Don Kazaklarının Azak’ı İşgalleri (1637-1642),” 206; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu (1569 Astarhan Seferi, Ten-İdil Kanalı ve XVIII yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1966), 52.

Don Kazakları, Rusya ile ittifak arayışları sonuç vermeyince kaleyi tahrip ederek, işgali sonlandırmışlardır. Bu kuşatma ve bırakma süreci Rus edebiyatında önemli bir yere sahip olan “Azak Hikayeleri”ne konu olmuştur. Yazarı bilinmeyen bu hikayeler üç kısımdan oluşmaktadır; Azak Kalesi’nin 1637 yılındaki işgali; “Tarihi”, 1642 yılındaki Osmanlı Devleti’nin işgali sonlandıran kuşatması; “Nazım” ve bu ikisini kapsayan; “Masal”. Azak Hikayeleri aynı zamanda Don Kazaklarının ilk kahramanlık hikayesidir. Bu açıdan ele alındığında eser Kazakların kendilerini bol bol övdüğü ve Türklere ise düşman olgusu üzerinden aşağılayıcı ifadelerle yer verildiği görülmektedir. Metinde geçen bazı ifadeler şunlardır; “leş kokan Müslümanlar, pis Müslümanlar, köpekler, kudurmuş itler.”²⁴

Azak Hikayeleri, Osmanlı ordusunun kuşatmasını ele alırken sık sık Türk Sultan’ından mektup geldiğini belirtmektedir. İddia edilen bu mektuplar hakkında gerek Osmanlı arşivinde gerekse bu alandaki araştırmacılarda bilgi bulunmamaktadır. Bu da bizlere mektubun işgalin önemini artırmak için ortaya atıldığını göstermektedir.²⁵ Bunun yanı sıra Osmanlı ordusu kuşatmanın uzaması Azak Hikayeleri’nde de yer bulmuştur. Bu süreçte Türklerin ikna çabalarına giriştiği uzun uzun anlatılmaktadır. Bu kısmın anlatımında diğer kısımlarda olduğu gibi Kazaklara çokça iltifat edildiği gibi işgalin sonlanması hususunda Türk Sultan’ın onları İstanbul’da krallara yakışır şekilde karşılayacağına yer verilmiştir. Bunun yanı sıra İstanbul’da onlar için evler yapılacağı ve iyi bir şekilde misafir edilecekleri belirtilmiştir.²⁶

Azak Kalesi hakkında mücadele Kazaklar için derin bir etki bırakmıştır. Dumalarda da bu konu işlenmektedir. Bir dumada yaşlıların sık sık ondan bahsettiği belirtilirken, Kazak tarihi açısından önemli isimlerden birisi olan ve Çarlık Rusya’ya isyan etmiş Stephan Razin’i öven, onun kahramanlığını belirten bir dumada onun Azak’ta, Türklere karşı kahramanca savaştığını belirtmektedir. Razin’in Türklerle savaşması sonrasında kazandığı kahramanlık dumalara konu olmuş ve halkın bir araya geldiğinde söylenmişti.²⁷ Azak Kalesi’nin 1642 yılında Kazak işgalinin sonlandırılması en ünlü dumalardan birisi olan “Üç Kardeşin Azak’tan Kaçışı”na da (Бегство трёх братьев из Азова) konu olmuştur. Bir kahramanlık örneği olarak anlatılagelen hikâyede üç ikisi at ile birisi yaya olarak Azak Kalesi’nden, Türklerin elinden nasıl kahramanca kaçışını anlattıkları dumanın bir kısmının çevirisi aşağıda verilmektedir:²⁸

“Ah, içmeseler de içtiler,
Sisler yükselmedi,
Türk diyarından,
Müslüman inancından,
Azak kentinden, ağır esaretten,
Üç kardeş kaçtı.
Ah, ikisi atlı, üçüncüsü yaya, bir buğday çobanı,

²⁴ Aktaran: Caferov, XV.-XVII. Yüzyıl Rus Edebiyatında Türkler, 55.

²⁵ Caferov, XV.-XVII. Yüzyıl Rus Edebiyatında Türkler, 50.

²⁶ Caferov, XV.-XVII. Yüzyıl Rus Edebiyatında Türkler, 53.

²⁷ Marianna A. Poltoratzky, “The Nekrasovsky Cossacks,” *Russian Language Journal* 20/75-76 (1966): 47.

²⁸ *Ukrainskie narodnje dumj seredinj i konca XIX v., nachala XX v. i sovetskogo perioda* (Moskva: Glavnaq redakciq vostochnoy literaturj, 1972), 201–209.

Sanki o yabancı bir yabancıymış gibi.

At kardeşlerinin peşinden koşar, koşarak çıkar.”

Kazakların, Osmanlı Devleti ile mücadelesi sadece Karadeniz’in kuzey kısmında değildi. Kazaklar Osmanlı Devleti’nin Karadeniz kıyılarındaki kentleri yağmalamışlardır. 17. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Karadeniz kıyılarındaki kentlerine yönelik saldırılar düzenlemiştir. 1594, 1601 ve 1606 yıllarında Akkerman, 1602 ve 1606 yıllarında Kili, 1614 yılında Kefe, 1614 ve 1625 yıllarında Trabzon, 1614 ile 1638 ve 1640 yıllarında Sinop’a saldırın Kazakların en önemli saldırısı hiç şüphe yok ki 1615, 1620 ve 1624 yıllarında İstanbul saldırısıydı. Kazakların şayka denilen altı düz, yayvan tahta tekneleri ile ani saldırıları donanmanın ve asker sevkiyatının gerçekleşmesine kadar sürmekteydi. Bu saldırılarda yağma faaliyetlerinde buldukları gibi katliamlar gerçekleştirmişlerdi.²⁹ Kazaklar için bu yağmalar sıradan bir korsan faaliyeti değil, Türklerden alınan bir öçtü. Bu yağmaların birçok nedeni bulunmaktaydı, Türklerin ardı arkası kesilmeyen saldırıları, esir almaları, esirleri kurtarmak vb. nedenler arasındaydı. Bu nedenler kapsamında Türklere toprağında saldırmak, kahramanlık bakımından önemi bir yer tutmaktaydı. “Taras Bulba” adlı eserde bu mücadele kahramanlık olarak verilmiştir. Bu yağmaların nasıl yapıldığı konusu eserde Kazakların yaptıkları şu şekilde yer almaktadır:

“Zaporojyeliler deniz seferine çıkmaya hazırlanıyordu. İki yüz kayık indirildi Dinyeper’e ve Küçük Asya, Zaporojyelileri, tıraşlı ve uzun perçemli kafalarıyla bayındır kıyıları yakıp yıkarken gördü; Müslüman ahalesinin sarıklarını kandan doymuş toprağın üstüne sayısız çiçek misali serpişmiş Zaporojyeli şalvarlarını ve siyah Nogay kamçısı tutan kaslı kolları az görmedi Küçük Asya. Zaporojyeliler üzümeleri yiyip bitirdiler, bağları harabeye döndürdüler; camilerin içinde yığınlarla gübre bıraktılar; değerli Pers şallarını uçkur olarak bağlıyorlardı. Oralarda sonradan daha uzun zaman Zaporojyelilerin kısa tütün çubuklarını bulmaya devam ettiler. Geriye doğru neşeyle yola çıktı Zaporojyeliler.”³⁰

Kazakların yağma faaliyetlerine karşı Osmanlı donanması derhâl harekete geçmiş; bu müdahale sonucunda Kazak teknelerinin bir kısmı batırılmış, bir kısmı ise kaçmayı başarmıştır.³¹ Gogol, söz konusu eserinde Kazakların yağma faaliyetleri sırasında esir düşenlerle ilgili dikkat çekici bir olaya yer vermektedir. Anlatıya göre, esir alınan Kazaklar elleri ve ayakları zincirlenerek günlerce aç bırakılmış, deniz suyu içmeye mecbur bırakılmış ve din değiştirmeye zorlanmışlardır. Bu ağır koşullar karşısında Ataman Mosiy Şilo (Мосий Шило) daha fazla direnememiş ve din değiştirerek Türklerin tarafına geçmiştir. Türklerin güvenini kazanan Şilo, daha sonra Kazaklara işkence etmeye devam etmiş, böylece Osmanlıların sadakatini pekiştirmiştir. Ona tamamen güven duyan Türkler, bir akşam eğlence düzenleyip sarhoş olmuşlardır. Bu durumu fırsat bilen Mosiy Şilo, yanında getirdiği altmış dört anahtar Kazaklara ulaştırmış ve zincirlerinden kurtulan Kazaklardan Türkleri kılıçtan geçirmelerini istemiştir. Neticede Kazaklar hem esaretten kurtulmuş hem de yağmalarına devam ederek memleketlerine büyük ganimetlerle

²⁹ Mehmet Öz, “Sinop,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37 (Ankara: TDV Yay., 2009), 254; İdris Bostan, “Rize,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35 (Ankara: TDV Yay., 2008), 148.

³⁰ Gogol, *Taras Bulba*, 112.

³¹ Gogol, *Taras Bulba*, 139.

dönmüşlerdir.³²

Ukrayna edebiyatının önde gelen isimleri arasında yer alan Taras Şevçenko'nun 1842 yılında kaleme aldığı destansı şiiri "Hamaliya", Türkler ile Kazakların mücadelesini anlatmaktadır. Kazakların Türk kentlerine saldırılarına odaklanan şiir, Kazakların bu konudaki kahramanlıklarını ön plana çıkarmaktadır. Şevçenko şiirinde bu saldırıları para için yapılmadığını, bu kentlerde tutulan Kazak esirlerini kurtarmak için yapıldığını belirtmektedir. Bir gece baskını ile Üsküdar'da bulunan Kazak esirlerinin kurtarılmasını konu edinen şiirde, kadırgaların yakıldığını yeniçerileri kılıçtan geçirildiğini belirtilmiştir. Şiirde gerçekte var olan bir olaya değil Kazakların İstanbul'a yaptıkları saldırılara atıf yapılmaktadır.³³

Dumalar, Kazakların Türklerle yaşadıkları tarihsel deneyimlerin izlerini de taşımaktadır. Bazı dumalarda, Kazakların Türkler karşısında zor durumda kaldıkları, esir düştükleri ve Türklerin giderek daha geniş bir coğrafyada egemenlik kurdukları aktarılmaktadır. Bu durum karşısında Kazaklar, Tanrı'ya kendilerini kurtarması için dua etmektedir.³⁴ Kazakların Türklerle olan mücadelesinde esaret teması önemli bir yer tutmakta; Kazak edebiyatında bu durum, Türkçedeki "esir" kelimesinden türetilmiş "yessir" ifadesiyle karşılık bulmaktadır. Bu etkileşim, edebi ürünlerde de yansıma bulmuş ve bu temada pek çok дума ortaya konmuştur. Bunlardan biri olan "Tutsağın Ağıdı" (плач невільників), Türkler tarafından esir alınan Kazakların Tanrı'ya yakararak kurtuluş dileğinde bulunmalarını ve esaret altında yaşamaktansa ölmeyi tercih ettiklerini dile getirmektedir.³⁵

Dumalar, genel olarak kahramanlık teması etrafında şekillenen şiirler ve türkü formunda eserlerdir. Bu anlatılarda kahramanlık çoğunlukla erkek figürler üzerinden sunulsa da nadiren de olsa kadın karakterlerin de ön plana çıktığı örnekler mevcuttur. Bu bağlamda en dikkat çekici dumalardan biri, "Marusia Bohuslavka" (Маруся Богуславку)'dır. Marusia Bohuslavka, 16. ya da 17. yüzyılda yaşadığı düşünülen efsanevi bir kadın kahramandır. Rivayete göre Marusia, Kırım'lılar (Tatarlar) tarafından esir alınarak Osmanlı topraklarına götürülmüş ve burada bir hareme satılmıştır. Osmanlı sarayında kısa sürede dikkat çeken Marusia, bir Osmanlı erkeğinin - metinde "Türk Adam" olarak geçen figürün - ilgisini kazanmıştır. Bazı Batılı kaynaklarda bu figürün Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi Hürrem Sultan (Roksolana) olduğu öne sürülmüşse de bu iddiayı doğrulayacak güvenilir bir tarihsel belge bulunmamaktadır. Dumanın akışında Marusia Bohuslavka, zindanda tutsak tutulan Kazakların tutulduğu hücrenin anahtarını ele geçirerek onları özgürlüklerine kavuşturur. Kazakların kendisiyle birlikte dönme çağrısına rağmen, onlarla gitmeyi reddeder. Bu durum, onun Osmanlı coğrafyasındaki yaşamı tercih ettiğini ya da artık bir aidiyet dönüşümüne uğradığını düşündürmektedir. "Marusia Bohuslavka" duması, kadın kahraman temsili, esaret ve özgürlük, sadakat ve

³² Gogol, *Taras Bulba*, 125.

³³ Taras Şevçenko, "Hamaliya," çev. John Weir, erişim 20.07.2024, <https://shevchenko.ca/taras-shevchenko/poem.cfm?poem=20>.

³⁴ Humphrey Kowalsky, *Ukrainian Folk Songs A Historical Treatise* (Stanford: The Stratford Company, 1925), 35.

³⁵ Tarnawsky & Kilina, *Ukrainian Dumy*, 23.

aidiyet gibi temaları işleyerek Kazak sözlü edebiyatı içerisinde istisnai bir yere sahiptir.³⁶

Kazak edebiyatında sıkça atıf yapılan ve çeşitli tartışmalara konu olan hususlardan biri, Zaporog Kazaklarının Osmanlı Sultanı'na gönderdikleri mektuptur. Bu mektup, tarihsel bağlamı ve edebi yansımaları nedeniyle hem siyasal hem kültürel açılarından dikkate değerdir. 1673 yılında Osmanlı Devleti ile Lehistan (Polonya) arasında imzalanan antlaşmaya rağmen, Zaporog Kazakları bu anlaşmanın hükümlerine aykırı davranarak "Siç Kalesi"ni işgal etmeye devam etmişlerdir. 1675 yılında, Osmanlı Devleti bu işgali sona erdirmek amacıyla 10.000 kişilik bir ordu göndermiş; ancak bu ordu, Zaporog Kazakları tarafından ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Kazaklar, İvan Sirko'nun komutasında Simferopol ve Bahçesaray'ı da yağmalamışlardır. Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Sultanı, Zaporog Kazaklarına gönderdiği bir mektupta, onları Osmanlı himayesine girmeye davet etmiş ve bu teklifi şu ifadelerle dile getirmiştir:

"Ben, Muhammed'in oğlu; Güneş ve Ay'ın kardeşi; Tanrı'nın torunu ve veziri; Makedonya, Babil, Kudüs, Yukarı ve Aşağı Mısır'ın hükümdarı; İmparatorların imparatoru; hükümdarların hükümdarı; hiç yenilmemiş harikulade savaşçı; Hz. İsa'nın kabrinin yılmaz bekçisi; Tanrı tarafından seçilmiş mütevellinin ta kendisi; Müslümanların ümidi ve huzuru; Hıristiyanların kahredicisi ve koruyucusu olan; ben, Sultan, size emrediyorum Zaporog Kazakları, kendi rızanızla ve direnmeden bana teslim olun ve saldırılarınızla beni rahatsız etmekten vazgeçin."³⁷

Bu araştırmada konuyu tekrar ele almak gerekliliği ortaya çıkmıştır. Nikolay Vasilyeviç Gogol, Taras Bulba isimli eserinde, "Onları kim bilir ki! Bizim bozkırın tamamına yayılmış durumdalar; nerede bir yükselti varsa, onun ardında bir Kazak vardır"³⁸, ifadeleri ile Kazak efsanelerinde yer alan Osmanlı Sultanı IV, Mehmed'e yazılan mektuba atıf yapmış, ancak mektubun akıbeti hakkında bilgi vermemiştir. Ünlü ressam İlya Repin'in "Zaporog Kazakların Osmanlı Sultanına Mektubu" adlı eserine göre, Ukrayna'da yaşayan Kazaklar, Osmanlı Sultanı IV. Mehmed'in kendilerine tabi olma teklifine, Kazak Atamanı İvan Sirko'nun alaycı bir üslupla kaleme aldığı bir mektupla yanıt vermiştir. Bu olay, dönemin edebi ve sanatsal üretimlerinde de yankı bulmuş ve dumalara konu olmuştur.³⁹ Bunlardan "Kazak Sirko Nasıl Ağladı" (Та ой йак крйкнув зхе та козак Сирко) isimli dumasında onun kahramanlıklarından bol bol bahsedilmektedir.⁴⁰ Bir başka дума olan "İvan Sirko'nun Dul Eşi Hakkında" (вдову Сірка Івана) dumada bol bol onun kahramanlıklarından ve Türklerin faaliyetlerinden bahsedilmiş, mektup konusuna yer verilmemiştir.⁴¹

Zaporog Kazaklarının Osmanlı Sultanı'na yazdığı mektubun ilk nüshalarının 17. yüzyılda ortaya çıktığı görülmekte olup, mektup zamanla pek çok Ukrayna ve Rus edebî

³⁶ Tarnawsky & Kilina, *Ukrainian Dumy*, 37–41.

³⁷ Aktaran: Serdar Tuna, "Türk Sultanına Mektup Yazan Zaporogian Kazakları," *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 3/4 (2014): 38; Victor A. Friedman, "The Zaporozhian Letter To The Turkish Sultan: Historical Comment Ary And Linguistic Analysis," *Slavica Hierosolymitana* 2 (1978): 29.

³⁸ Gogol, *Taras Bulba*, 15.

³⁹ Oleksander Ohloblyn, "Ivan Sirko," *The Encyclopedia of Ukraine*, erişim 04.05.2024, <https://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5C%5CI%5CSirkoIvan.htm>.

⁴⁰ Pavliy, Rodina, & Stel'max, *Ukrains'ki narodni dumy*, 700.

⁴¹ Tarnawsky & Kilina, *Ukrainian Dumy*, 128–133.

eserinde yer bulmuştur. Gogol'ün eserlerinde bu mektuba doğrudan bir atıf bulunmamakla birlikte, 1962 tarihli ABD yapımı film uyarlamasında bu konuya, İlya Repin'in ünlü tablosu üzerinden dolaylı olarak yer verilmiştir.⁴² Bu noktada bazı hususları açıklığa kavuşturmak gerekir: Osmanlı arşivlerinde yapılan araştırmalar neticesinde, söz konusu mektuba dair herhangi bir resmi kayıt veya belgeye rastlanmamıştır. Dahası, mektubun tarihsel bağlamına bakıldığında, 17. yüzyılın son çeyreğinde Kazakların artık Moskova Prensiği'nin himayesine girmiş oldukları bilinmektedir.⁴³ Bu durum, söz konusu mektuplaşmanın gerçeklikten ziyade edebî ve folklorik bir kurguya dayandığına işaret etmektedir. İlya Repin tarafından 1880-1891 yılları arasında tamamlanan ve "Zaporog Kazaklarının Türk Sultanına Mektubu"nu resmeden ünlü tablo, Osmanlı-Kazak ilişkilerinin sanat yoluyla temsiline dair önemli bir örnektir. Ancak bu tablo, tarihsel bir olguyu değil; Rus kültürel belleğinde Kazakların kural tanımaz, asi ve özgürlükçü kimliğini sembolize eden bir efsanenin sanatsal yorumunu yansıtmaktadır. Mektubun çeşitli versiyonları, özellikle Rus arşivlerinde ve folklorik derlemelerde yaygın biçimde yer almakta, Kazakların mizahi, alaycı ve zaman zaman hakaret içeren ifadelerle Osmanlı Sultanı'na yanıt verdiği anlatılmaktadır. Bu durum, Zaporog Kazaklarının tarihî kişiliklerinin, Rus halk anlatılarında ve ulusal kimlik kurgularında nasıl özdeşleştirildiklerinin çarpıcı bir göstergesidir.⁴⁴

2) Dost

Kazak edebiyatında "Türklerin düşman" olarak konumlandırılması, Azak Kalesi etrafında şekillenen ve uzun yıllar süren askerî çatışmalarla ilişkilidir. Buna karşılık, "Türklerle dostluk" olgusu ise özellikle 17. yüzyılda yaşanan isyanlar ve değişen siyasi dengeler sonrasında, bazı Kazak gruplarının Osmanlı Devleti himayesine girmesiyle gelişen süreçleri kapsamaktadır. Bu dostluk teması, Kazak topluluğunun tamamını değil; Ruslarla girişilen mücadelelerde mağlup olan ve Osmanlı'ya sığınmayı tercih eden kesimleri ifade etmektedir. Osmanlı Devleti, Kazak tehdidini tamamen askerî yollarla ortadan kaldırmak yerine, onlarla diplomatik temaslar kurarak uzlaşma zemini oluşturmayı daima mümkün kılmaya çalışmıştır. Bunun çarpıcı bir örneği, 1654 yılı nisan ayında Kazak temsilcilerinin İstanbul'a gelişiyle görülmüştür. Bu temsilciler, Lehistan elçisiyle birlikte huzura kabul edilmiş; elçinin tepkisine rağmen büyük bir ilgiyle karşılanmış ve kendilerine hil'at giydirilmiştir. Zaman zaman Kazaklar, Osmanlı Devleti'nin izni ve yönlendirmesiyle Kırım Tatarlarıyla ortak askerî harekâtlara katılmış, Boğdan ve Eflak voyvodalarına karşı düzenlenen seferlerde Osmanlı tarafında yer almışlardır. Bu bağlamda, 1668 yılında Don Kazaklarının Atamanı Petro Doroşenko, Kırım Tatarlarının artan saldırıları karşısında Osmanlı Devleti'nden himaye talebinde bulunmuş ve bu talep Sultan IV. Mehmed tarafından on altı maddelik bir anlaşma çerçevesinde kabul edilmiştir. Bu gelişme, Osmanlı-Kazak ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcına işaret etmiş; daha önce düşman olarak tanımlanan Kazakların bir kısmı, artık Osmanlı'nın

⁴² J. Lee Thompson, *Taras Bulba* (ABD 1962).

⁴³ Vedat Kanat, "XVIII. Yüzyılda Don Kazaklarının (Ağnadlar) Tuna Deltası'na Yerleştirilmeleri," *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/67 (2018): 335.

⁴⁴ Tuna, "Türk Sultanına Mektup," 38-39.

müttefik ve koruması altındaki topluluklar arasında yer almaya başlamıştır.⁴⁵

Osmanlı Devleti ile yaşanan yakınlaşma, Kazaklar arasında çeşitli anlaşmazlıkların doğmasına da neden olmuştur. Uzun yıllar boyunca Osmanlılara karşı savaşmış olan Kazakların bir bölümü, bu yeni siyasi yönelime karşı tepkilerini dile getirmiştir. Kazaklar arasındaki bu fikir ayrılıkları, edebiyata da yansımış; örneğin Nikolay Gogol'un Taras Bulba adlı eserinde, bu meseleye doğrudan değinilmiştir. Gogol, söz konusu eserinde, Ataman Koşevoy'un Osmanlı Sultanı ile bir saldırmazlık anlaşması yapması üzerine Kazaklar arasında tartışmaların başladığını ve bunun sonucunda Koşevoy'un görevden alındığını ifade etmektedir. Bu anlatı, Kazak toplumu içinde dış politika tercihleri ve özellikle Osmanlı ile kurulan ilişkilerin nasıl bir bölünmeye yol açtığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.⁴⁶

Kazakların Osmanlı himayesine girmeleri, fiilî olarak Osmanlı sınırlarına yerleşmeleriyle sonuçlanmış ve bu süreç, özellikle Çarlık Rusya'sına karşı başlattıkları isyanların ardından hız kazanmıştır. Özgürlüklerine son derece bağlı olan Kazaklar, Çarlık Rusya'sının merkezîyetçi ve baskıcı politikalarına karşı farklı dönemlerde isyan etmişlerdir. Bu isyanların en önemlilerinden biri, Kazak önderlerinden Kondraty Bulavin tarafından 1707 yılında başlatılmıştır. Bulavin, Büyük Petro'nun yürürlüğe koyduğu reformlara karşı halkta oluşan hoşnutsuzluğu arkasına alarak geniş çaplı bir ayaklanma organize etmiş; ancak 1708 yılında öldürülmüştür. Bulavin'in ölümünden sonra liderliği üstlenen Ignat Nekrasov, aynı yıl isyanın başarısızlığa uğramasının ardından beraberindeki Kazaklarla birlikte Osmanlı topraklarına sığınmış ve Kuban bölgesine yerleşmiştir. Osmanlı Devleti tarafından himaye edilen bu Kazak topluluğu, 1736-1739 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Tuna Nehri kıyılarında yerleştirilmiş, ardından bu grubun bir bölümü Anadolu'ya göç ettirilmiştir.⁴⁷

Osmanlı Devleti arşivlerinde "Ağnad" ya da "İgnad Kazakları" olarak geçen, bazı araştırmacılar tarafından ise "Nekrasov Kazakları" şeklinde adlandırılan Ignat Nekrasov önderliğindeki Kazakların Osmanlı topraklarına sığınmaları, Kazak sözlü edebiyatında önemli bir yer tutmaktadır. Bu tarihsel süreci konu alan iki dikkat çekici göç anlatısı sözlü edebiyat içerisinde öne çıkmaktadır. Bu anlatılardan ilki, Ataman Ignat Nekrasov'un Osmanlı Devleti himayesine girme kararının Kazak meclisi olan Krug tarafından onaylanmasının ardından, 38 gemiye bindirilen 26.000'i kadın olmak üzere toplamda 70.000 kişinin Karadeniz'e açılmasını konu edinmektedir. Efsaneye göre, Karadeniz'in hırçın sularında yaşanan büyük kayıplar sonucunda ancak yaklaşık 40.000 kişinin Enez ve Manyas bölgelerine yerleştirilebildiği ifade edilmektedir. Ancak Kazak sözlü edebiyatında aktarılan bu anlatının, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı bünyesinde yer alan Osmanlı arşiv belgeleriyle karşılaştırıldığında tarihsel gerçeklikle birebir örtüşmediği görülmektedir. Arşiv belgelerinde her ne kadar gelen Kazakların sayısına dair kesin bir bilgi bulunmasa da 40.000 gibi yüksek bir rakamın abartılı olduğu

⁴⁵ Nicole Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1640-1774)*, C. 4, çev. Nilüfer Epeçli (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2008), 130-131.

⁴⁶ Gogol, *Taras Bulba*, 42-43.

⁴⁷ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 69; Vedat, "XVIII. Yüzyılda Don Kazakları," 336-339.

ve Karadeniz’de büyük bir felakete dair herhangi bir resmi kaydın bulunmadığı tespit edilmiştir.⁴⁸

Kazak sözlü edebiyatında yer alan bir başka hikâye ise Ignat Nekrasov ile Sultan III. Ahmed’in görüşmesini konu edinmektedir. Görüşmenin tarihi belirtilmemiş olsa da Osmanlı Devleti himayesine girişi olarak kabul edildiğinden 1710’lu yıllar olarak değerlendirilebilir. Osmanlı Devleti arşiv belgeleri ve eserlerinde böylesine bir görüşme yer almamaktadır. Ignat Nekrasov’un görüşmesinde hem Büyük Petro’dan hem de Çariçe I. Katerina’dan şikâyet etmesi dikkat çekicidir. Anlatıya göre III. Ahmet, Rus yönetiminin onlara karşı baskısı karşısında “Benim ülkemde yerleşebilirsiniz. Zaten benim dinim zulümden kaçanlara el uzatmayı emreder. Ama benim ülkemde isyan çıkmayacağınıza, bana karşı savaşmayacağınıza söz vereceksiniz”, diye belirtmektedir. Bunun üzerine Ignat Nekrasov tabancasını çıkararak sekiz kenarlı haçın olduğu bayrağına kurşun sıkmıştır. Bunu da halkına “beni hoşgörün halkım. Böyle bir yemin etmek zorundaydım. Başka çarem yoktu. Onun için bayrağımızın anlatındaki haça kurşun sıktım”, diyerek savunmuştur.⁴⁹

Nekrasov Kazakları üzerine çalışmalar yapan Prof. Marianna A. Poltoratsky, bu topluluğun dil ve edebiyat alanındaki izlerini derinlemesine incelemiştir. Çalışmalarında hem Rusya’da yaşayan hem de Türkiye’den Amerika Birleşik Devletleri’ne göç eden Nekrasov Kazakları üzerinde kapsamlı araştırmalar gerçekleştirmiştir. Poltoratsky, özellikle Türkiye’de Manyas Gölü kıyısındaki Kocagöl köyünde uzun yıllar yaşayan Nekrasov Kazakları ile Rusya’da yaşamlarını sürdürenler arasında kültürel anlamda belirgin bir farklılık olmadığını tespit etmiştir. Bu durum, topluluğun kültürel mirasını koruma konusundaki başarısını ortaya koymaktadır. Prof. Poltoratsky’nin çalışmaları, özellikle isyan ve göç temalarını işleyen дума örneklerine odaklanmaktadır. Osmanlı Devleti himayesine girdikten sonra Manyas bölgesine yerleşen Kazak topluluğu içinde bu zorunlu göçün yol açtığı derin özlem duygusu, дума metinlerinde sıkça işlenmektedir. Prof. Poltoratsky’nin aktardığı dumalardan birinde, Genç Nekrasov’un atıyla gerçekleştirdiği sembolik bir diyalog yer alır. Bu dizelerde at, genç Kazak’a neden bu kadar düşünceli olduğunu sorar; genç ise, anayurdundan uzakta olmanın kendisine derin bir acı verdiğini dile getirir. Başka bir dumada ise Ignat Nekrasov’un Osmanlı topraklarına geçişi anlatılmaktadır. Bu anlatıya göre Rus ordusu, Bulavin isyanını bastırmış ve yalnızca Ignat Nekrasov teslim olmamıştır. Dumada yer alan dizeler, onun Türk topraklarına zorunlu bir şekilde sığındığını şu ifadelerle ortaya koymaktadır:

“Sessiz Don’dan Kazaklarla ayrıldı,
Yakıcı gözyaşları içindeydi,
Ruhu ve kalbi parçalandı,
Yerli kabilesiyle vedalaştı:
Affet, affet, Sessiz Don’umuzu,
Affet, affet, sevgili babamı,

⁴⁸ Servet Somuncuoğlu, *Don Kazakları* (İstanbul: Timaş, 2004), 59.

⁴⁹ Aktaran: Somuncuoğlu, *Don Kazakları*, 59–60.

Ve sevgili yerli annemi,
Ve ayrıca tüm Kazak ırkını affet!
Yabancı bir ülkeye, uzak bir ülkeye gidiyorum,
Tuna Nehri'nin ötesine, Türkiye'ye.
Ama ölüm gelirse, orada bile öleceğim,
Orada öleceğim, uzak yabancı Türk topraklarında,
Garip bir ülkede, kilise şarkısı (ritüeli) olmadan,
Çan olmadan."⁵⁰

Aleksandr Puşkin eserlerinden birisi de Rusya'ya karşı en büyük isyanlardan birisi olan Pugaçov İsyanı'dır. Kendini III. Petro olarak tanıtan, aslında Kazak olan Pugaçov, Rus tarihinin en büyük isyanlarından birisini çıkarmıştır. İsyan Aleksandr Puşkin'in ilgisini çekmiş, bu isyanı anlatan *Yüzbaşı'nın Kızı* ve *Pugaçov İsyanının Tarihi* isimli eserleri vermiştir. Puşkin, Pugaçov'u anlatırken onun Rus-Osmanlı savaşlarına katıldığını belirtirken isyan öncesinde Kazakları, Osmanlı topraklarına göç ettirmeye teşvik ettirdiğini belirtmektedir.⁵¹ Osmanlı Devleti himayesine girişlerin sadece Ignat Nekrasov ile sınırlı olmadığını görmekteyiz. Osmanlı Devleti de bölgenin hâkim gücü olan Kırım Hanlığı'na gönderdiği fermanla topraklarına sığınanların güvenliğinin sağlanması ve saldırıların yapılmaması konusunda uyarılmıştır.⁵²

Kazakların, Osmanlı Devleti himayesine girmeleri tercihten daha çok zorunluluktadır. Dumalardan da kolayca anlaşılacağı üzere Kazakların her isyanı sonrasında Rusya, onlarcasını sürgüne göndermiş ve yurtlarını talan etmiştir. Dumalardan birisi 18. yüzyılda yaşanan isyanlar ve sonrasında konu almaktadır:

"Böylece ünlü Zaporoglar melankolik oldular
Ve şaşılacak bir şey yok, çünkü Moskovalılar onları her yerden kuşattılar
Nefret dolu Rus lordları, generalleri, sapkın oğulları
Sakin toprakları ve geniş bozkırları harap ettiler.
Zaporoglar Türkiye'ye giderken gözyaşı döktüler..."⁵³

3) Kültür

Kazak edebiyatında Türk olgusunun dost-düşman teması etrafında şekillendiği aşikardır. Ancak Türk olgusunu sadece bu iki başlık altında ele almak eksik bir tutum olacaktır bunlar dışında kalanları da bir başlık altında toplama ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Kazak kelimesi menşei hakkında ortada birçok tez ortaya atılmıştır. Ancak kelimenin köken olarak Türkçeden geldiği kanısı hakimdir ve kabul görmektedir.⁵⁴ Bunun yanı sıra, her yıl seçimle Kazakların başına gelen Ataman unvanının, sistem olarak olmasa da kelime kökeni bakımından Türkçe olduğu genel kabul görmektedir. Ataman kelimesi yerine kimi yerde "Hetman" kullanılmış olsa da "Ataman" kelimesi daha yaygın olarak

⁵⁰ Aktaran: Poltoratzky, "The Nekrasovsky Cossacks," 46.

⁵¹ Aleksandr Pushkin, *The History of Pugachev*, çev. Earl Sampson (Ardis, Ann Arbor. 1983), 19.

⁵² BOA, A.DVNS.NMH.d./2-82. (Nâme-i Hümayûn Defterleri).

⁵³ Kowalsky, *Ukrainian Folk Songs*, 40-41.

⁵⁴ Omeljan Pritsak, "The Turkic Etymology of the Word 'Qazaq' 'Cossack,'" *Harvard Ukrainian Studies* 28/4 (2006): 240-241.

kullanılmaktadır.⁵⁵

Türkçenin Kazaklar tarafından kullanıldığı bazı kelimeler yukarıda sunulmuştur. Bu konuda kapsamlı bir çalışma henüz bulunmamakla birlikte, Lev Tolstoy'un Kazaklar (казаки) adlı eseri önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Tolstoy, askerlik görevini icra ederken Kafkasya'da Terek Kazakları arasında bulunmuş ve onların yaşam tarzlarından etkilenerek bu eserini kaleme almıştır. Terek Kazaklarının, komşuları olan Müslüman topluluklarla kültürel bir kaynaşma içinde olmalarına rağmen, kendi dillerini ve kültürel kimliklerini büyük ölçüde koruduklarına tanıklık eden Tolstoy, bu gözlemlerini on yıllık bir yazım sürecinin ardından eserine yansıtmıştır. Beğlan Toğrol ise Tolstoy'un eserinden hareketle, Kafkasya'da yaşayan Terek Kazakları ile kendi saha araştırmasında incelediği Manyas Gölü kıyısındaki Kocagöl Kazak topluluğunu karşılaştırmıştır. Toğrol, her iki grubun aynı kökenden gelmelerine rağmen uzun yıllar farklı coğrafyalarda yaşamalarına rağmen kültürel unsurlarını koruduklarını ve bu nedenle birbirlerine oldukça benzediklerini ortaya koymuştur. Tolstoy'un eserinde, Terek Kazaklarının konuşmalarında geçen bazı Türkçe kelimelere de yer verilmiştir. Söz konusu çalışmada esas alınan metin, Leyla Soykut tarafından Türkçeye çevrilen ve önsözünü Cynthia Ozick'in yazdığı 2009 baskısıdır. Bu baskının seçilmesinin sebebi, kitabın giriş kısmında Kazakların tarihi ile ilgili tartışmalara ve filoloji alanındaki kapsayıcı bilgilere yer verilmiş olmasıdır. Tolstoy'un Kazaklar adlı eseri, diğer çalışmalardan farklı olarak Kazaklar ile Türkler arasındaki düşman-dost ilişkisini vurgulamak yerine, Türkçenin Kazak toplulukları üzerindeki dilsel etkilerine ışık tutmaktadır. Eserde geçen ve Türkçeden izler taşıyan kelimeler aşağıda sunulmuştur:

Bayguş: Partal, yırtık-pırtık⁵⁶

Kunak: Çok sevilen, saygı duyulan arkadaşı⁵⁷

Koş keldin: Hoş geldin⁵⁸

Uide ma: Türkçe Evde mi⁵⁹

Peşkeş: Hediye⁶⁰

Kalım: Türkçede Başlık⁶¹

Mürid: Türkçe mürid⁶²

Alla verdi: Türkçe'den alınan Allah verdi ifadesidir. Kazaklar bunu yanlış kullanmaktadır.⁶³

Türk dilinin izlerinin görüldüğü bir başka yer ise Taras Şevçenko'nun "Haidamaki" şiiridir. Burada konu şiir değil, şiirin adıdır. Türkçe asi anlamına gelen "haydamak"

⁵⁵ Yusuf Gedikli, "Bilge Kağan Yazıtı G 14'teki Ad Son Öbeği Taman Tarkan Mıdır, Ataman Tarkan Mıdır?," *Türk Dünyası Araştırmaları* 129/254 (2021): 224.

⁵⁶ Lev Tolstoy, *Kazaklar*, çev. Leyla Soykut (İstanbul: İletişim, 2009), 75.

⁵⁷ Tolstoy, *Kazaklar*, 88.

⁵⁸ Tolstoy, *Kazaklar*, 89.

⁵⁹ Tolstoy, *Kazaklar*, 115.

⁶⁰ Tolstoy, *Kazaklar*, 118.

⁶¹ Tolstoy, *Kazaklar*, 131.

⁶² Tolstoy, *Kazaklar*, 157.

⁶³ Tolstoy, *Kazaklar*, 226.

kelimesinden türeyen Haidamakiler, Kazaklarla hareket eden ve isyan eden köylülere Polonyalılar tarafından verilen isimdir. Bu durum Türkçenin etkisini oraya koymaktadır.⁶⁴ Bu hareketin 1850–1860 tarihlerinde önde gelen isimlerinden birisi olan Yüzbaşı Harko hakkında “Harko Türkiye’den Geliyor” (Їде Харко із Туреччини) isimli bir дума bulunmaktadır.⁶⁵

Rus edebiyatında Kazaklar hakkında kaleme alınmış en önemli eserlerden biri olan ve Nobel Edebiyat Ödülü’ne layık görülen Mihail Şolohov’un *Ve Durgun Akardı Don* adlı romanının hemen başında, Kazaklar ile Türkler arasındaki dostluk ve düşmanlık ilişkileri bağlamında, Türk kanının Kazak kimliğiyle nasıl iç içe geçtiği mistik bir üslupla anlatılmaktadır. Romanın kahramanlarından Prokoffey Melekov, Türk Savaşından sonra yanında Mavra adında bir Türk kadını ile döner. Mavra’nın güzelliği, kıskançlığı körükleyen ve onun gelişiyile ortaya çıkan kötülüklerin nedeni olarak görülür; bu nedenle, hamile olmasına rağmen taşlanır. Ölmeden önce ise bir erkek çocuk, Pantaleymon’u dünyaya getirir. Romanda Türk olgusu o güne kadar gelen bakış açılarına benzer görülse de birliktelik ve Türk-Kazak kanının birleşmesi açısından dikkat çekmektedir.⁶⁶ Şolohov’un Kazaklara Türk kanı karışması olgusu ilk değildi. Ivas Udovychenko, Konovchenko isimli 16. yüzyıla ait dumalardan birisinde de kahraman Ivas’ın Türk bir kadın aldığına değinmektedir.⁶⁷

Nikolay Vasilyeviç Gogol, *Taras Bulba* eserinde Türk olgusunu genellikle geleneksel düşmanlık perspektifiyle ele almaktadır. Ancak eser, aynı zamanda tarihsel bazı olayların arka planına ışık tutarak, düşman olarak nitelendirilen Türklerin sembolik iç yüzünü de ortaya koymaktadır. Kitabın Türk kavramını ele alış biçimini anlamak için öncelikle eserde vurgulanan eşyalar kısmına bakmak gerekmektedir. Çünkü Gogol, Taras Bulba’nın kahramanlık vurgusunu güçlendirmek için, kahramanın odasında yer alan eşyaları detaylıca tasvir etmiş ve bu eşyalar arasında Türk yapımı çeşitli testiler, yeşil ve mavi camdan büyük şişeler, mataralar, oyma gümüş güğümler ve yaldızlı kupalar bulunmakta olduğunu belirtmiştir. Anlatımda, bu eşyaları yapan bazen Türk, bazen Venedik ve Çerkez olarak zikredildiğinden, hangi eserin hangi millete ait olduğu net olarak belirlenememektedir.⁶⁸ Ayrıca eserde, Türk kaması bir simge olarak öne çıkarılmıştır.⁶⁹ Türk kılıcı ise “birinci sınıf demirden” yapılmış ve son derece kıymetli olduğu vurgulanmıştır.⁷⁰ Kültürel izler açısından bir başka önemli örnek ise Aleksandr Puşkin’in Yüzbaşı’nın Kızı adlı eserindedir. Romanda başkahraman Yüzbaşı Pyotr Andreyiç Grinyov’un kullandığı kılıç, Türk kılıcı olarak anılmaktadır. Bu da Rus edebiyatında Türk kültürünün ve simgelerinin yerleşmiş olduğunu göstermektedir.⁷¹

Rus şair David Samoilo’v’un 1981–1985 yılları arasında yazdığı şiirleri içeren *Tepelerin Ötesinde Sesler* (Голоса за холмами) adlı eserinde yer alan “Hussar’ın Şarkısı”

⁶⁴ Taras Şevçenko, “Haidamaki,” erişim 11.08.2024, <https://shevchenko.ca/taras-shevchenko/poem.cfm?poem=18>.

⁶⁵ Pavliy, Rodina, & Stel'max, *Ukraïns'ki narodni dumy*, 700.

⁶⁶ Mihail Şolohov, *Ve Durgun Akardı Don*, C.1, çev. Mete Ergin ve Savaş Çekiç (İstanbul: Yordam Kitap, 2018), 23–27.

⁶⁷ Pavliy, Rodina, & Stel'max, *Ukraïns'ki narodni dumy*, 23–32.

⁶⁸ Gogol, *Taras Bulba*, 12–13.

⁶⁹ Gogol, *Taras Bulba*, 102.

⁷⁰ Gogol, *Taras Bulba*, 160–161.

⁷¹ Pushkin, *The Captain Daughter*, 68.

(Песенка гусара) şiiri, Viktor Stolyarov tarafından “Biz Savaşayken” (Когда мы были на войне) adıyla bestelenmiş ve eski bir Kuban Kazak şarkısı olarak tanınmıştır. Şiirde savaşta eşe duyulan hasret teması işlenmekte; bu hasretin imgelerinden biri olarak Türk tütününün acı bir şekilde içilmesi anlatılmaktadır.⁷² Türk tütününü Kazak edebiyatında bir başka önemli yere ise Mihail Şolohov’un *Ve Durgun Akardı Don* (Тихий Дон) romanında sıkça vurgu yapılmaktadır. Romanda Türk tütününün kalitesi özellikle ön plana çıkarılmaktadır.⁷³

Aynı romanda, baykuşla ilgili kültürel değerlendirmelere de rastlanmaktadır. Türk mitolojisinde baykuş, bilgelikle ilişkilendirilmekle birlikte gece avlanması ve ötmesi nedeniyle kötülüğün simgesi olarak da kabul edilmektedir.⁷⁴ Bu yaklaşım Kazak kültüründe de benzer şekilde görülür. Romanda baykuşun ötmesi, kötülüğün habercisi olarak yorumlanmıştır.⁷⁵

Sonuç

Kazak kimliğinin şekillenmesinde etkili olan çeşitli etmenler arasında Türk kültürü, dili ve tarihi belirleyici bir yer tutmaktadır. Her ne kadar bazı edebi metinlerde Türk figürü düşman olarak tasvir edilse de bu temsil, edebi bir motif olarak kullanılmakta ve daha geniş bir bağlamda değerlendirildiğinde, Kazak edebiyatının Türk unsurunu hem dışsal hem de içsel bir unsur olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Kazak kelimesinin etimolojisinden başlayarak, “Ataman” gibi unvanların Türkçe kökenli olması ve Kazakların dilinde halen varlığını sürdüren Türkçe sözcükler, tarihsel bağların günümüzdeki izdüşümlerini yansıtmaktadır. “Kunak”, “koş keldin”, “kalım”, “peşkeş”, “mürit” gibi kelimeler; Kazakların yalnızca coğrafi değil, kültürel ve dilsel olarak da Türklerle etkileşim halinde olduklarını göstermektedir. Bu etkileşimin yalnızca halk dilinde değil, aynı zamanda yüksek edebiyatın içerisinde de işlenmiş olması dikkat çekicidir.

Lev Tolstoy’un Kazaklar adlı eseri, yalnızca edebi bir anlatı değil; aynı zamanda Kazak topluluklarının yaşam tarzı, dilsel tercihleri ve kültürel kimliği hakkında gözleme dayalı veriler içermesi açısından önem taşımaktadır. Terek Kazaklarının Türkçe kökenli kelimeler kullanması ve Türk topluluklarıyla kültürel temas halinde olmaları, bu ilişkinin çok boyutlu niteliğine işaret eder. Beğlan Toğrol’un sahaya dayalı araştırmaları, Kazak topluluklarının farklı coğrafyalarda yaşamalarına rağmen benzer kültürel unsurları muhafaza ettiklerini ortaya koymakta; bu da Türk kültürünün kalıcılığını ve kuşaklar arası aktarım gücünü göstermektedir. Mihail Şolohov’un *Ve Durgun Akardı Don* adlı eserinde, Kazak karakterin bir Türk kadınla birlikteliği ve bu ilişkiden doğan çocuk üzerinden Türk-Kazak kan bağının kurulması, yalnızca bir edebi anlatı değil, aynı zamanda toplumsal bellekte yer etmiş bir tarihsel gerçeğin kurgusal bir yansımasıdır. Benzer şekilde, David Samoilov’un şiirinde geçen “Türk tütünü” ve Puşkin’in *Yüzbaşının Kızı* adlı romanında yer alan Türk kılıcı, Türk kültürünün sembolik öğelerinin Kazak ve

⁷² Stanislav Minakov, “Savaşayken,” *Neda Dergisi* (2010), erişim 21.08.2024, <https://magazines.gorky.media/authors/m/stanislav-minakov>.

⁷³ Şolohov, *Ve Durgun Akardı Don*, 372, 369.

⁷⁴ Serkan Köse, “Türk Kültüründe Baykuş,” *Kültür Araştırmaları Dergisi* 1/3 (2019): 297.

⁷⁵ Şolohov, *Ve Durgun Akardı Don*, 253.

Rus kültürel dünyasındaki yerine işaret etmektedir. Gogol'un *Taras Bulba* adlı eserinde Türk yapımı eşyaların ayrıntılı betimlenmesi ve kahramanın gücünü vurgulamak amacıyla bu unsurların kullanılması, Türk kültürünün hem düşman hem de hayranlık uyandıran bir unsur olarak konumlandırıldığını göstermektedir. Bu anlatım biçimi, Türk figürünün edebi metinlerdeki temsiline çok katmanlı bir nitelik kazandırmaktadır.

Tüm bu örnekler değerlendirildiğinde, Kazak edebiyatındaki Türk olgusu; yalnızca bir dış tehdit veya dost figürü olarak değil, aynı zamanda Kazak kimliğinin oluşum sürecinde içselleştirilmiş bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk kültürüne ait dilsel, sembolik ve tarihsel öğelerin Kazak edebiyatında farklı biçimlerde temsili, bu ilişkinin tek yönlü değil; karşılıklı, etkileşimli ve zaman içinde dönüşerek devam eden bir süreç olduğunu göstermektedir.

Bu bağlamda, Kazakların tarihî yolculuğunu anlamak ve bu süreçteki Türk etkilerini doğru biçimde tespit etmek için, edebî ürünlerin tarihsel belgelerle birlikte disiplinlerarası bir yaklaşımla incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu perspektif, sadece Kazak tarihi için değil, aynı zamanda Türk-Kazak ilişkilerinin tarihsel ve kültürel boyutlarının daha iyi kavranması açısından da değerli bir katkı sunmaktadır.

Beyanname:

- 1. Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 2. Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
- 3. Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Declarations:

- 1. Ethics approval:** Not applicable.
- 2. Author contribution:** The author declares no one has contributed to the article.
- 3. Competing interests:** The author declares no competing interests.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Nâme-i Hümayûn Defteri (A. DVNSNMH.d...), 2-82.

İnceleme ve Araştırma Eserler

Aykut, Altan. "Ivan Peresvetov ve 'Sultan Mehmed Menkıbesi'." *Bellekten* 46/184 (1982): 861-882.

Bostan, İdris. "Rize." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 35: 147-151. Ankara: TDV Yayınları, 2008.

Caferov, Telman. *XV.-XVII. Yüzyıl Rus Edebiyatında Türkler*. Çev. Dr. Nagit Abdullayev. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2010.

Cresson, William Penn. *The Cossacks Their History and Country*. Boston: The Plimpton, 2010.

Erdoğan, Hanife. "Kozaklar: Milli Kimlik ve Sosyo-Kültürel Yaşam." *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 32 (2020): 1426-1440.

- Friedman, Victor A. "The Zaporozhian Letter To The Turkish Sultan: Historical Comment Ary And Linguistic Analysis." *Slavica Hierosolymitana* 2 (1978): 25–38.
- Gedikli, Yusuf. "Bilge Kağan Yazıtı G 14'teki Ad Son Öbeği Tamam Tarkan Mıdır, Ataman Tarkan Mıdır?." *Türk Dünyası Araştırmaları* 129/254 (2021): 217–232.
- Gogol, Nikolay Vasilyeviç. *Taras Bulba*. Çev. Belkıs Korkmaz. İstanbul: Can Yayınları, 2013.
- Halaçoğlu, Yusuf. *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*. Ankara: TTK, 2014.
- Jorga, Nicole. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1640–1774)*. C. 4, Çev. Nilüfer Epçeli. İstanbul: Yeditepe, 2008.
- Kanat, Vedat. "XVIII. Yüzyılda Don Kazaklarının (Ağnadlar) Tuna Deltası'na Yerleştirilmeleri." *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/67 (2018): 333–352.
- Kartashev, Anton V. *Ocherki po istorii Russkoi Tserkvi*, Moscow: Terra, 1993.
- Kowalsky, Humphrey. *Ukrainian Folk Songs A Historical Treatise*. Stanford: The Stratford Company, 1925.
- Köse, Serkan. "Türk Kültüründe Baykuş." *Kültür Araştırmaları Dergisi* 1/3 (2019): 288–301.
- Kurat, Akdes Nimet. *Türkiye Ve İdil Boyu (1569 Astarhan Seferi, Ten-İdil Kanalı ve XVI–XVII. yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri)*. Ankara: TTK, 1966.
- Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: TTK, 2023.
- Nestor İskender. *Rus Yıllıklarına Göre Nestor İskender'in Gözünden İstanbul'un Fethi XVI–XVII. Yüzyıllar*. Yay. haz. Emine İnanır. İstanbul: Timaş, 2023.
- Öksüz, Gamze & Fatih Yapıcı. *İstanbul Çar Şehrinin Hikayesi: Şehrin Kurtuluşu ve 1453 Yılında Türkler Tarafından Alınışı*. İstanbul: Heyamola Yayınları, 2014.
- Öz, Mehmet. "Sinop." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 37: 252–256. Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- Peçevi İbrahim Efendi. *Peçevi Tarihi II*. Yay. Haz. Bekir Sıtkı Baykal. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1982.
- Pavliy, P. D., M. S. Rodina, & M. P. Stel'max. *Ukraïns'ki narodni dumy ta istorichni pisni*. Kiiv: Akademiç nauk Ukraïns'koï Institut mistectvoznavstva, fol'kloru ta etnografiï Vidavnictvo Akademii nauk Ukraïns'koï RSR., 1955.
- Poltoratzky, Marianna A. "The Nekrasovsky Cossacks." *Russian Language Journal* 20/75-76 (1966): 44–53.
- Pritsak, Omeljan. "The Turkic Etymology of the Word 'Qazaq' 'Cossack.'" *Harvard Ukrainian Studies* 28/4 (2006): 237–243.
- Pushkin, Aleksandr. *The History of Pugachev*. Çev. Earl Sampson. Ardis, Ann Arbor, 1983.
- Pushkin, Aleksandr. *The Captain Daughter*. New York: George Munro, 1883.
- Senchylo-Tatlilioglu, N., Neonila Krasnozhon, Anastasiia Sibruk, Svitlana Lytvynska & Khrystyna Stetsyk. "Ukrainian-Turkish Literature Relations Between the 16th–20th Centuries. Amazonia Investiga." *Amazonia Investiga* 12/ 62 (2023): 115–123.
- Sinicjna, N. V. *Tretiy Rim istoki i ävolüciq russkoy srednevekovoy koncepcii (XV–XVI vv.)* Moskva: Indrik, 1998.

- Somuncuoğlu, Servet. *Don Kazakları*. İstanbul: Timaş, 2004.
- Şolohov, Mihail. *Ve Durgun Akardı Don*. C. 1, Çev. Mete Ergin ve Savaş Çekiç. İstanbul: Yordam, 2018.
- Tarnawsky, George & Patricia Kilina. *Ukrainian Dumy*. Harvard: Canadian Institute of Ukrainian Studies and Harvard Ukrainian Research Institute, 1979.
- Thompson, J. Lee. *Taras Bulba*. 1962-ABD (Sinema Filmi).
- Toğrol, Beğlan Birand. "The Kuban Cossacks of Manyas Turkey and 'The Cossacks' of Leo Tolstoy." *Psikoloji Çalışmaları* 15 (1987): 125-146.
- Toynbee, Arnold. *Tarih Bilinci*. İstanbul: Bates, 1978.
- Tuna, Serdar. "Türk Sultanına Mektup Yazan Zaporogian Kazakları." *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 3/4 (2014): 32-40.
- Ukrainskie narodnje dumj seredinj i konca XIX v., nachala XX v. i sovetskogo perioda*. Moskva: Glavnaq redakciq vostochnoy literaturj, 1972.
- Yücel, Muallâ Uydu. "Kuman Kıpçakların Tarihinde İgor Destanı'nın Yeri ve Önemi." *Bellekten* 70/258 (2006): 523-560.
- Yüksel, Sinan. "Don Kazaklarının Azak'ı İşgalleri (1637-1642)." *Tarih Araştırmaları Dergisi* 30/49 (2011): 205-218.

İnternet Kaynakları

- Minakov, Stanislav. "Savaşayken." *Neda Dergisi*. Erişim 21.08.2024. <https://magazines.gorky.media/authors/m/stanislav-minakov>.
- Odarchenko, Petro. "Duma." Encyclopedia of Ukraine. Erişim 05.07.2024. <https://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CD%5CU%5CDuma.htm>.
- Ohloblyn, Oleksander. "Ivan Sirko." The Encyclopedia of Ukraine. Erişim 04.05.2024. <https://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CS%5CI%5CSirkoIvan.htm>.
- Şevçekno, Taras. "Hamaliya." Çev. John Weir. Erişim 20.07.2024. <https://shevchenko.ca/taras-shevchenko/poem.cfm?poem=20>.
- Şevçenko, Taras. "Haidamaki." Erişim 11.08.2024. <https://shevchenko.ca/taras-shevchenko/poem.cfm?poem=18>.

